

Росінська О. А.,
канд. філол. наук, доцент,
Інститут журналістики
Київського університету імені Бориса Грінченка

Rosinska Olena,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor, Institute of Journalism
of Boris Grinchenko Kyiv University

УДК 007: 304: 070 (477)

ПРОСТОРОВІ КОНТЕКСТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ЯК СПОСІБ МЕНТАЛЬНОГО КАРТОГРАФУВАННЯ УКРАЇНИ

SPACE CONTEXTS OF INFORMATION SPACE AS A METHOD OF MENTAL MAPPING OF UKRAINE

Анотація. У статті досліджуються просторові образи, що становлять основу ментальних полів, відображених в українському інформаційному просторі. Загалом представлений матеріал є частиною комплексного дослідження специфіки просторових образів у текстовому комунікуванні, зокрема художньому та медійному. На думку автора, певні просторові концепти як основа ментального поля споживача інформації позначаються на його інтерпретації цієї інформації та уможливають різноманітні інформаційні маніпуляції. У статті використане поняття ментальної мапи, що є ключовим для теорії ментального картографування простору. У ментальних мапах українського інформаційного простору спостерігається чітке протиставлення «Схід» – «Захід» у контексті визначення негативного й позитивного, а також закріплення певних географічних міфів, що сприймаються як аксіома й не стають предметом осмислення та переоцінки у змінній реальності не тільки для пересічних споживачів інформації, але й для авторів медіатекстів.

Ключові слова: ментальна мапа, географічний міф, концепт.

Abstract. The article studies the space images that are the basis for mental fields represented in the Ukrainian media space. In general, the material provided is a part of a comprehensive research devoted to special nature of space images in text communication, including belles-lettres and media communication. In the author's opinion, the particular space concepts as the basis of mental field of information consumer specify the interpretation of this information and create an opportunity for miscellaneous information manipulations. In the article a concept of mental map, which is the key one for the theory of space mental mapping is used.

The mental maps of Ukrainian media space show a clear opposition "east"- "west" in the context of positive/negative and axiological positions; as well as fixation of particular geographic myths that are perceived as an axiom and being failed to become a subject of reflection and re-assessment in altered reality not only for ordinary information consumers but also for authors of media texts.

Keywords: mental map, geographical myth, concept.

Вступ. Актуальність. Дослідження концептів ментальної географії України є надзвичайно актуальним для сучасного українського суспільства, оскільки дає змогу чітко осмислити та окреслити ключові проблеми самоідентифікації українців, визначити та зняти гострі проблеми національного протистояння на рівні сприйняття держави як культурного феномена, поступово сформувати усвідомлення цілісності через відкидання маніпулятивних образів. Відповідно, метою статті є виявлення ключових для українського інформаційного простору просторових контекстів (ментальних мап), географічних міфів, що визначають самоусвідомлення жителів регіонів та усвідомлення іншого як співгромадянина.

Поняття ментальних мап більшою мірою досліджувалося в психології та педагогіці (Е. Толмен, Дж. Трьюбридж, Ф. Шемякін, Р. Даунсон та Д. Сті, С. Мілгрем, Б. Тверські та ін.). Натомість практично недослідженим залишається питання, що стосується специфічного функціонування таких ментальних мап, ментальних опозицій, що формують просторові уявлення та образи в національному інформаційному просторі. Незважаючи на те, що воно є доволі актуальним, оскільки визначає інтенціональну наповненість цілої низки медіатекстів, а також текстів художньої літератури.

Методи дослідження. У процесі наукової розробки теми використано гіпотетико-дедуктивний, аналітичний методи, а також метод системного підходу.

Результати й обговорення. Історичні міфи стосовно географічного розташування України, її місця на геополітичній карті світу, шляхів подальшого розвитку витворювалися століттями й були обумовлені бажанням сусідніх держав захопити цю територію. Поступово формувалися певні ментальні географічні міфи, що є доволі потужними в сучасному інформаційному просторі й помітно впливають на соціально-політичну картину Української держави. Фактично у свідомості українця витворюються певні ментальні конструкти, що визначають його національне, соціальне, культурне сприйняття, тобто так звані ментальні мапи. «Ментальні (когнітивні) мапи – це не територія, а структури соціального знання, спосіб соціально-просторового мислення. Картографується не лише простір, але й думки, особистість, розумові дії. Ментальні мапи – це міждисциплінарне поняття, котре функціонує у сфері географії, історії, психології, культурології, соціології» [1]. Вплив географічних та культурних міфів на витворення таких ментальних мап є незаперечним.

Одним із доволі потужних культурно-історичних, а також географічних міфів є концепт «Київська Русь – колыска братніх народів», що визначається трьома основними постулатами: «1) концепцією єдиної руської народності, яка покликана заперечити те, що Київська Русь була Першою Українською державою; 2) концепцією возз'єднання України з Росією, за якою мілітарно-політична угода двох держав називається міфічним актом об'єднання двох народів – українського і російського – в єдиній державі Російській, а отже, ніякої Другої Української держави – козацької – не було; 3) концепцією – знову-таки міфічною – спільної вітчизни («отечества»), колись Росії, потім ССРСР, аби твердити: «ніякої Третьої Української держави та її визвольних змагань не було... а була лиш УСРСР» [2]. Цей міф на довгі століття стає основою для різноманітних інформаційних маніпуляцій, що виправдовують експансивну поведінку стосовно України у сфері політики, економіки, релігії тощо. Останніми роками цей міф «працював» також на формування усвідомлення ментальних відмінностей між східними та західними регіонами України через маніпулювання мовними питаннями та невизнання населення східних регіонів частиною української нації. Результатом такого інформаційного маніпулювання поступово стає специфічне ментальне картографування України, в якій нібито поєднуються дві частини з різним ціннісним наповненням. «Картографування процесів мислення сприятиме структуруванню інформації у візуальному вигляді. Схема-план спрямовує порядок процедур і дій для отримання нової інформації. Отже, когнітивні мапи – це ефективний засіб структурування інформації у графічній формі. При тому доцільно

завважити, що «когнітивні» та «ментальні» мапи поняття не тотожні. Якщо когнітивні мапи (графічні схеми понять, думок, концептів) – це засіб візуалізації думки, процесів мислення, а функціонально це вправи дослідника на пам'ять, уяву, логічне мислення, то ментальні мапи – спосіб репрезентації географічного об'єкта у суспільній свідомості» [2].

У інформаційному просторі таке картографування є найбільш показовим в інфографіці часів Помаранчевої революції. Ця подія частіше була політичною провокацією, тим не менше, вона відклалася у підсвідомості жителів різних регіонів, сформувавши «географічну образу» чи «географічний снобізм» відповідно. У структурі ментальних мап, які фактично були створені задовго до цього і відображали відмінності в історичному минулому, релігійному житті тощо, відбувається фіксація жорсткого ціннісного сприйняття регіональних відмінностей, своєрідні культурні образи регіонів.

Для прикладу можна навести результати соціологічного дослідження, проведеного в межах проекту «Започаткування Національного діалогу в Україні» у червні 2015 року, тобто практично через рік після початку конфлікту на Сході. Підсумки опитування дають можливість переконатися в негнучкості ментальних просторових уявлень, спричиненій тривалим періодом маніпулювання цими уявленнями в інформаційному просторі України [3]. Усі зазначені вище чинники призвели до доволі небезпечної для подальшого розвитку країни стереотипізації, нетолерантності, географічного снобізму та зверхності.

Про ментальні відмінності представників різних регіонів свідчить звіт 2008 р.: «Протягом усього часу існування Української держави можна було говорити про сукупність громадян України, але не про український народ як єдину політичну націю. Мова, історія, культура та символи титульної нації відігравали здебільшого роль декору на державному фасаді. Було очевидно, що у квітні 2005 р. наявність розколу українського суспільства на дві ворогуючі частини визнала майже половина – 47,4% – громадян... Це стало передумовою для свідомого (і результативного) застосування командами деяких кандидатів технології «розколу» країни на регіональні «зони». Ключовим елементом цієї технології є висунення у виборчій кампанії на передній план «чутливих» тем, щодо яких у поглядах жителів різних регіонів існують найбільші розбіжності, здійснення чіткої ідентифікації кожного «полосу» з певним кандидатом, формування образу «загрози» для поглядів громадян кожної з частин України від перемоги носія протилежних уподобань. Є підстави стверджувати, що у використанні цієї технології могли бути зацікавлені певні зовнішні сили, цілі яких

є набагато масштабнішими, ніж перемога певного кандидата у президентській кампанії» [4].

Аналітичні матеріали Центру Разумкова, опубліковані 2006 р., переконливо доводять формування в українському суспільстві загрозливих відцентрових тенденцій, які не були раніше чітко осмислені, що й призвело до катастрофічних наслідків сьогодення.

Фактично на початку ХХІ століття в основу територіального картографування України було закладено вибухову ідею про ціннісну нерівномірність регіонів, тобто про ціннісну вищість Західної України в сенсі культурно-історичному й про незаперечну знеціненість Східної України. Таке ментальне сприйняття географії країни спиралося передусім на уявлення про переважання російського населення на Сході, низький культурний рівень регіону, зневажливе ставлення його жителів до національної мови. Зазначені маніпулятивні ідеї, на нашу думку, є частиною роз'єднаної стратегії певних політичних сил як усередині країни, так і поза її межами.

Як зазначають дослідники, «важливим чинником створення та зміни ментальних мап виступають політичні події – війни, революції, соціально-політичні кризи, геополітичні стратегії. Величезний вплив на ментальні мапи мають ідеології, що конструюють, нав'язують, змінюють просторові уявлення та образи просторовості. Саме ментальні мапи слугують засобом маніпулювання, політичного тиску в руках географів, істориків, політиків» [2]. І це цілком відповідає результатам аналізу меседжів інформаційного простору України.

Якщо концепт Східної України (Донбасу) протягом практично десятиліття маргіналізується в засобах масової інформації, до концепт Західної України пропонується розглядати в контексті ментальної належності до Європи, що, безсумнівно, пов'язується з так званим «австрійським міфом». «Австрійський міф, зрозуміло, головню стосується лише західноукраїнських земель, а точніше Галичини. Для галицької культурної традиції він має велике значення, оскільки автоматично екстраполює її реальність із маргінальної Східної Європи в бажану Центральну» [5].

Незважаючи на помітну штучність, міф, що підносить Галичину над усіма іншими регіонами в контексті прагнення до Європи, стає доволі популярним завдяки інформаційному маніпулюванню, зміщенню певних культурно-історичних акцентів.

«Галицький міф» має й інший бік інтерпретації, також надзвичайно важливий у теперішній інформаційній війні, – це традиційне уявлення про галичан як одвічних ворогів Росії (незважаючи на добре відомі тенденції галицького русофільства ХІХ ст.).

Як пише І. Лосєв, «галицький міф... тісно пов'язаний з ідеєю «всемирного заговора» проти Ро-

сії, коли весь безлад в російській політиці і житті пояснюється діяльністю зарубіжних ворожих сил. Галичани в межах цієї психополітичної конструкції розглядаються як західні, католицькі, чужі решті України «искусители» українського народу, «изобретатели» українського націоналізму і навіть зовсім не українці, які, на думку багатьох росіян, мали бути налаштовані проросійськи за визначенням. У деяких російських газетах націонал-патріотичного спрямування можна віднайти «наукові» пошуки на предмет «неукраїнства» галичан, їх «неприналежности» до східного слов'янства» [6]. Саме цей бік міфу дає підстави до творення образу міфологічного «бандерівця» («бендерівця»), терориста, ворога всіх інших громадян України, чий національний уподобання хоч якимось чином можна поставити під сумнів.

Не варто залишати поза увагою й процеси сакралізації простору Східного регіону в його ментальних межах як ціннісне географічне протиставлення ідеї його меншовартості. Ідеться про закріплення сформованого ще в радянські часи образу робітника-героя, сталевара чи шахтаря, чия праця надважлива для держави, є запорукою її економічної стабільності, що у пострадянський час підтримувалося образами «футбольної столиці», «східної столиці».

Відцентрове металеве географічне мислення, як уже зазначалося, було помітне в українському інформаційному просторі ще задовго до трагічних подій 2014 р. Наприклад, Ю. Андрухович у 2010 р. заявив про неналежність Криму та Донбасу до контексту «українськості»: «Я не хочу сказать, что все поголовно там такие, но тому украинскому меньшинству, которое там есть, проще предложит эмиграцию сюда, потому что они и так там загнаны в угол, постоянно преследуемые, не могут реализовать ни одного проекта... То есть там априори агрессивно заблокировано любое украинское движение. Оно заблокировано не в результате каких-то репрессий, а потому что действительно этого не хочет тамошнее население. Оно чужое Украине. Украина ему чужа и неинтересна, по меньшей мере безразлична»; «Думаю, мы постоянно тешим себя какой-то иллюзией территориальной целостности, которой и так нет. Она существует сегодня только благодаря тому, что их парень сидит в Киеве на престоле. То есть одна седьмая Украины делает свой решающий вклад в то, как жить стране в целом. Потому я бы не отказывался от такого проекта и не делал бы вообще эту проклятую целостность какой-то догмой. Зачем упираться в то, что в действительности уничтожает нас и губит?» [7]. Ця заява виразно демонструє потужність стереотипізованих ментальних карт, що сформовані у свідомості представників певних регіонів, незалежно від рівня їхньої освіти, культури тощо, а також відсутність

усвідомлення так званими «лідерами думок» їхньої відповідальності за висловлені ними інформаційні інтенції.

Тому не дивно, що в ситуації конфлікту, фактично екзистенційної загрози країні та кожному її громадянину, опозиційні просторові образи актуалізуються в їх граничному, найбільш агресивному вигляді, перетворюючись на спосіб ментального відсторонення від проблеми. О. Білокобильський таким чином мотивує подібні реакції: «У ситуації екзистенційної загрози, коли нашому сучаснику треба свідомо звернутися до визначення нації та національної належності, здійснити спробу раціональних побудов у цій сфері, він відкидається у міфологічну давнину часів постання націй. Саме тому теорії націй або переповнені міфологемами та теологемами, або перетворюються на суто конструктивістські побудови, які декларують штучність будь-яких національних утворень. У цій ситуації сучасна людина мало чим відрізняється від своїх архаїчних предків, кожний крок яких регламентувався міфологічними детермінантами. Ось тут і створюється парадоксальна синтеза раціонального та міфологічного: розум може говорити, лише застосовуючи категоріальний інструментарій, але рухає ним ірраціональний міфічний за своєю природою імпульс, спрямований на самозахист. Причому не обов'язково пасивний чи навіть неагресивний» [8].

Високий рівень опозиційної просторової агресії демонструють протягом останніх двох років як засоби масової інформації, так і соціальні мережі, апелюючи до таких гасел просторового відторгнення, як «самі винні», «нести покарання» тощо.

Аналіз колонок інтернет-газети «Українська правда» також дає можливість переконатися в потужності таких роз'єднувачих тенденцій в основі ментальних карт. Наприклад, О. Мотиль пише: «Але вмирати за шматок вошивої землі з трьома мільйонами жителів, переважна більшість яких ненавидять Україну і все, що вона відстоює? У цьому немає сенсу» [9].

Висновки. Навіть побіжний аналіз інформаційного простору України дає можливість переконатися в наявності ціннісно позначених регіональних відмінностей, що відображають не тільки ментальні, але й соціальні, культурні та інші проблеми українського суспільства. Це підтверджує і С. Вакарчук на сторінках тієї ж «Української правди»: «Нам потрібно перестати будувати державу, засновану на кровному патріотизмі, а почати будувати державу, засновану на конституційному патріотизмі. Не спільне минуле, походження, кров чи подібність зовнішня має об'єднувати нас, а спільні цінності, спосіб життя, правила гри, конституція, які роблять наше життя комфортним на цій території, у цій спільноті, у цей час. Ось, на мою думку, ключ до успіху» [10].

Дослідження специфіки просторових концептів, реалізованих у медійних та художніх текстах, дає змогу, на нашу думку, проаналізувати тенденції розвитку національного інформаційного простору, накреслити шляхи виходу з ментальної кризи, що змушує українське суспільство безкінечно рухатися по колу. Тим більше, що такі ментальні вектори є надзвичайно продуктивними, оскільки, як зазначає О. Білокобильський, «ми є спостерігачами чи навіть учасниками епохальних перетворень. Трансформації сприйняття простору та часу, формування нових, віртуальних регіонів соціальної реальності та народження проектів глобального розвитку, альтернативних західному — таких як китайський, російський чи ісламський — все це свідчить про те, що світ увійшов у нову добу глобалізації, постсекулярну» [8]. Результатом таких досліджень можуть стати обґрунтовані узагальнення щодо ментальних структур національних текстів, що відображають історичні, культурні, мистецькі зміни.

Список літератури

1. Колесник І. Ментальні мапи як інструментарій історика [Електронний ресурс] / І. Колесник. — Режим доступу: http://www.history.org.ua/JournALL/eidos/eidos_2013_7/12.pdf. — Дата звернення: 21.08.2016.
2. Оглоблін О. Думки про сучасну українську советську історіографію / О. Оглоблін // Організація оборони чотирьох свобод України. — Нью-Йорк, 1963. — 87 с.
3. Результати соціологічного дослідження, проведеного в рамках проекту «Започаткування Національного діалогу в Україні», черв. 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/national_dialogue/polls_for_oblasts/02_survey_ivano-frankivsk_halychyna_ua.pdf. — Дата звернення: 21.08.2016.
4. Схід і Захід України в контексті виборчої кампанії 2006 року: відмінності, протиріччя, перспективи єднання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/img/st_img/table/803/UCEPS_2006-03-17.pdf. — Дата звернення: 21.08.2016.
5. Ткаченко О. Україна на ментальній мапі Центрально-Східної Європи: пошуки ідентичності [Електронний ресурс] // Вісник Львівського університету. — 2011. — Вип. 35. — С. 277–287. — Режим доступу: http://journ.lnu.edu.ua/publications/visnyk35/Visnyk35_P3_09_Tkachenko.pdf. — Дата звернення: 21.08.2016.
6. Лосев І. Галицький міф російської свідомості [Електронний ресурс] / І. Лосев. — Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com>. — Дата звернення: 21.08.2016.
7. Новости Украины [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://from-ua.com/news/177124-andruhovich-donbass-i-krim-nado-otdat-rossii.html>. — Дата звернення: 21.08.2016.
8. Білокобильський О. Заручники міфологічного розуму, чи Чому східноукраїнський конфлікт став можливим [Електронний ресурс] / О. Білокобильський. — Режим доступу: https://uisgda.com/ua/zaruchniki_mfologichnogo_rozumu_abo_chomu_shdnoukranskij_konflikt_stav_mozhlivim.html. — Дата звернення: 21.08.2016.

9. Мотиль О. Вмирати за Донбас? [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2016/05/23/7109344/>. – Дата звернення: 21.08.2016.
10. Вакарчук С. Сьогодні не може бути поняття «свій» і «чужий» за походженням, паспортом чи мовою [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2016/05/27/7109968/>. – Дата звернення: 21.08.2016.
11. Релігійна мобілізація в сучасному світі. Дискусії про Донбас в книгарні «Є» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uisgda.com/ua/relgjna_moblzacya_v_suchasnomu_svt._diskusya_pro_donbas_u_knigarn.html.
- Reference list**
1. Kolesnyk, I. (2013), “Mental maps as a toolkit for the historian”, *Aidos*, available at: http://www.history.org.ua/Journall/aidos/eidos_2013_7/12.pdf(accessed: August 21, 2016).
2. Ohloblin, O. (1963), “Opinions about the modern Ukrainian Soviet historiography”, *Organization of Defense of Four Freedoms of Ukraine*, New York, 87 p.
3. International Centre of Perspective Researches (2015), “Results of the sociological research conducted within the framework of the project “Launching the National Dialogue in Ukraine”, available at: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/national_dialogue/polls_for_oblasts/02_survey_ivano_frankivsk_halychyna_en.pdf (accessed: August 21, 2016).
4. Razumkov Centre (2006), “East and West of Ukraine in the context of the 2006 election campaign: differences, contradictions, prospects for unification”, available at: http://old.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=224 (accessed: August 21, 2016).
5. Tkachenko, O. (2011), “Ukraine on the mental map of Central and Eastern Europe: search for identity”, *Visnyk Lvivskoho Universytetu [Visnyk of Lviv University]*, vol. 35, pp. 277–287, available at: http://journ.lnu.edu.ua/publications/visnyk35/Visnyk35_P3_09_Tkachenko.pdf (accessed: August 21, 2016).
6. Losev, I. (2011), “Galician myth of Russian consciousness”, *Ukrainskyi Tsentр [Ukrainian Centre]*, available at: <http://www.ukrcenter.com/Література/Ігор-Лосев/52774/Галицький-міф-російської-свідомості> (accessed: August 21, 2016).
7. From-ua.com (2010), “Andruhovych: Donbass and the Crimea should be returned to Russia”, available at: <http://from-ua.com/news/177124-andruhovich-donbass-i-krim-nado-otdat-rossii.html> (accessed: 08/21/2016).
8. Bilokobylskyi, O. (2015), “Hostages of mythological mind, or why the eastern Ukrainian conflict became possible”, *Ukrainian Institute of Strategies of Global Development and Adaptation*, available at: https://uisgda.com/en/zaruchniki_mfologchnogo_rozumu_abo_chomu_shdnoukranskij_konflkt_stav_mozhlyvim.html (accessed: August 21, 2016).
9. Motyl, O. (2016), “Dying for Donbass?”, *Ukrainska Pravda [Ukrainian Truth]*, available at: <http://www.pravda.com.ua/columns/2016/05/23/7109344/> (accessed: 08/21/2016).
10. Vakarchuk, S. (2016), “Today there can be no friend-or-foe concept by origin, passport or language”, *Ukrainska Pravda [Ukrainian Truth]*, available at: <http://www.pravda.com.ua/columns/2016/05/27/7109968/> (accessed: August 21, 2016).
11. International Centre of Perspective Researches (2016), “Religious mobilization in the modern world. Discussions about Donbass in the bookstore “Ye”, available at: https://uisgda.com/ua/relgjna_moblzacya_v_suchasnomu_svt._diskusya_pro_donbas_u_knigarn.html.

Подано до редакції 25. 05. 2017 р.

Росинская Е. А., канд. филол. наук, доцент,
Институт журналистики
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ КОНТЕКСТЫ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА КАК СПОСОБ МЕНТАЛЬНОГО КАРТОГРАФИРОВАНИЯ УКРАИНЫ

Аннотация. В статье исследуются пространственные образы, составляющие основу ментальных полей, отраженных в украинском информационном пространстве. В целом представленный материал является частью комплексного исследования специфики пространственных образов в текстовой коммуникации, в том числе художественной и медийной. По мнению автора, определенные пространственные концепты как основа ментального поля потребителя информации отражаются на его интерпретации этой информации и делают возможными разнообразные информационные манипуляции. В статье использовано понятие ментальной карты, что является ключевым для теории ментального картографирования пространства. В ментальных картах украинского информационного пространства наблюдается четкое противопоставление «Восток» – «Запад» в контексте определения отрицательного и положительного, а также закрепление определенных географических мифов, которые воспринимаются как аксиома и не становятся предметом осмысления и переоценки в измененной реальности не только для рядовых потребителей информации, но и для авторов медиатекстов.

Ключевые слова: ментальная карта, географический миф, концепт.